

BERNHARD ŠLINK

BOJE
RASTANKA

PRIČE

S nemačkog prevela

Spomenka Krajčević

BEOGRAD

2021

Sadržaj:

Veštačka inteligencija.....	7
Piknik sa Anom.....	31
Muzika za braću i sestre.....	53
Amajlija.....	97
Voljena ćerka.....	115
Leto na ostrvu.....	147
Daniel, my Brother.....	167
Staračke fleke.....	195
Godišnjica.....	215

Veštačka inteligencija

1

Mrtvi su – žene koje sam voleo, prijatelji, braća i sestre; roditelje, tetke i ujake da ne pominjem. Išao sam na njihove sahrane, pre više godina često jer je tad umirala generacija pre moje, potom retko, a poslednjih godina opet često jer sad umire moja generacija.

Dugo sam mislio da sahrana pomaže da se rastanemo od umrlog. Rastanak mora da postoji; znanje da je neko umro je uznemiravajuće sve dok mu rastanak ne dozvoli da nađe svoj mir – a i nama samima. Sahrana, međutim, ne pomaže. One koji su ostali u životu sahrana učvršćuje u saznanju o značaju umrlog, a tu pomalo učestvuje i saznanje o vlastitom značaju. Sahrana uverava pratnju preminulog u dostojanstvo rituala kome se žrtvuje dva ili tri sata tokom kojih vidimo neke ljude i oni vide nas, pokojniku ukažemo poslednju počast a ožalošćenima izrazimo saučešće; i samoj pratnji sahrana pruža izvesno dostojanstvo. Ali da pomogne pri rastanku – to sahrana ne može.

Prisustvovanje umiranju, pak, pomaže. Meni je pomoglo i to što sam video oca koji je upravo umro; još je bio u krevetu, nepriređen za polaganje u kovčeg. Nisu mu bile zatvorene ni oči ni usta te se u moju svest utisnula sva strahota smrti pred kojom je užasnuto razrogačio oči i iskezio zube. Bio je mrtav. Čak i kad je pokojnik doteran za pokop i izložen u kovčegu, i kad izgleda da je pre od plastike nego od krvi i mesa,

njegova smrt je tako očigledna da je čoveku jasno da od njega mora da se rastane.

No to saznanje još nije rastanak. Rastanak je učinak vremena, samo vremena. I začudo: što smo s umrlim pre smrti imali manje kontakata, to rastanak od njega duže traje, a što smo više bili u kontaktu, brže se rastanemo. S jednim komšijom sam se bio donekle prijateljio; pozvali bismo ponekad jedan drugog na čašu vina, on mene leti, na svoj balkon, ja njega zimi, pred moj kamin, a kako smo ujutru u isto vreme izlazili iz kuće, on do pekare a ja do kioska s novinama, skoro svakog dana sretali smo se na stepeništu. Baš zbog toga mi je, kad je umro, posle nekoliko dana postalo jasno da je sa sretanjem i pozivima kraj i da je on mrtav. Rastao sam se od njega, i mada sam bio tužan, ta je tuga bila mirna – bol nakon okončanog rastanka, bol rastanka.

Sasvim je drugačije bilo kad je umrla žena od koje sam se razveo. Sa svojim drugim mužem preselila se u Češku, gde je ostala i kad je on umro. Lepo smo se slagali i viđali smo se dva puta godišnje, uproleće tamo, ujesen ovde; posle njene smrti dugo mi se činilo kao da je i dalje živa, ali da je i dalje daleko. Umrla je u aprilu, nekoliko nedelja nakon što sam bio kod nje, a narednih meseci nije u mom životu učestvovala drugačije no godinama ranije, niti je bila manje ili više prisutna. I dalje bih često pomislio na nju, setio se ovog ili onog što smo zajedno doživeli ili onoga što je rekla ili učinila, pamtio ono što sam hteo da joj kažem u oktobru, kad bude došla, i to joj već u

mislama pričao, i pri svemu tome tako sam je jasno video pred sobom da je, u poređenju s tim, saznanje da je mrtva bilo apstraktno. Već je počela zima kad sam shvatio da moram da se s njom rastanem a tek u aprilu sledeće godine sa tim sam i završio. Posle tog dugog rastajanja, još dugo sam bio tužan – tugovanje se zapravo nije sasvim okončalo niti će se ikad sasvim okončati.

2

Od mog druga Andreasa nisam ni hteo da se rastanem. I njega sam u godinama pred njegovu smrt viđao retko, između velikih pauza; pošto se penzionisao prešao je u mali stan u Bavarskoj, gde mu živi sin Tomas, a ja sam ostao u Berlinu. Ponekad bismo pravili izlete po Bavarskoj, ponekad u Berlinu u oštrom tempu išli na koncerte i u operu, ponekad se sretali na pola puta, u Kaselu na salonu *documeta* ili na Muzickim svečanostima u Bajrojtju. Dani koje smo provodili zajedno uvek su bili lepi, živahni, ispunjeni prisnošću. Drugovi smo od detinjstva.

Ali ni on, posle smrti, nije na drugačiji način učestvovao u mom životu nego ranije, niti bio manje ili više prisutan; i s njim sam i dalje razgovarao i ponašao se kao da samo treba premostiti određeno vreme do ponovnog viđenja. No, dok sam se, dok je bio živ, bojao da bi na naše prijateljstvo iznenada mogla da padne neka senka, u razgovoru s mrtvim Andreasom straha nije bilo. Nisam morao više da strepim ni od

kakvog iznenađenja, neprijatnog saznanja, razotkrivanja. Opet smo bili kao deca i priželjkivao sam da se naše prijateljstvo još dugo nastavi u tom stanju nevinosti.

Nije reč o tome da naše prijateljstvo ne bi izdržalo razotkrivanje. Da je došlo do toga, Andreas bi razumeo i oprostio ono što sam svojevremeno učinio a čime se nisam ponosio, ili čega sam se čak stideo – možda stid i nije bio nužan, jer je posredi nešto sasvim ljudsko, mada bi meni bilo draže da to ipak nisam učinio – moguće da bi čak rekao da tu nema šta da se oprašta, neke stvari se u životu naprosto nesrećno dese, te da sam i ja sâm žrtva, kao što je on. Zapravo sam siguran da bi Andreas to rekao i da bi me obgrlio oko ramena, a da se to dogodilo u šetnji, neko vreme bismo samo tako išli, ćutke, s njegovom rukom na mom ramenu, pa bi se onda on nasmejao onim svojim prijateljskim smehom punim razumevanja i počeo da priča o nečem drugom.

I zašto sam se onda plašio razotkrivanja kad nije trebalo da ga se plašim? I zar ne bi bilo najjednostavnije da sam Andreasu rekao šta se tada dogodilo? Ja i jesam stalno nameravao da mu kažem. Ali bi, kad smo bili zajedno, to izgledalo kao davno prošla stvar, veoma udaljena od nas, stvar koja se ne uklapa u naše raspoloženje ili u naš razgovor, te nije bilo pravog razloga da baš tada počnem s tim. Prilikom poslednjeg susreta nisam poveo priču o tome, i zašto onda počinjati sad s nečim što može da se odloži do sledećeg viđenja? Tako su prolazile godine; ne znam

zapravo zašto sam se bojao onoga čega nije trebalo da se bojim. Možda zato što je ipak bilo moguće da Andreas ne bi razumeo? Ali ja sam razumeo zašto se to dogodilo kako se dogodilo, a on je uvek razumeo ono što sam ja razumeo.

Iz kog god razloga da sam se bojao – bojao se jesam, i osećao sam olakšanje što posle njegove smrti više ne moram toga da se bojim. Ne verujem u život posle smrti i ne mislim da Andreas na nebu, ili u paklu, može da sazna ono što na zemlji nije saznao. Naše je prijateljstvo nastavilo da živi, ali dok je pre njegove smrti živelo u mislima nas dvojice, i pri našim susretima, nakon njegove smrti nastavilo je da živi samo u mojim mislima, ali sada bez bojazni. Andreasova smrt je bila umirujuća, a ne uznemirujuća. I zašto onda da se rastajem od Andreasa?

3

Ne, naše prijateljstvo nije nastavilo da živi samo u mojim mislima. Andreasovu ćerku Lenu znam skoro od njenog rođenja, pratio sam njeno odrastanje i voleo sam je. Kad sam, posle rane smrti Andreasove žene Paule, posećivao Andreasa, Lenu i Tomasa, i kad je on, kasnije, dolazio iz Bavarske k meni u Berlin, Lena je, pošto je ostala u Berlinu, uvek bila deo toga. Ili Andreas i ja odemo u šetnju pa posle večeramo kod nje, ili prošetamo zajedno, a onda ostanemo nas dvojica sami. Posle Andreasove smrti Lena i ja smo ponekad išli zajedno na večeru, na neki koncert ili

u šetnju; isprva sam je ja pozivao, ali je ubrzo i ona počela da zove mene. A kad bismo bili zajedno, i Andreas je uvek bio pomalo s nama, a naše prijateljstvo je živelo. Bez bojazni, nevino, zaštićeno.

Tako je bilo sve dok Leni nije palo na pamet da od nadležnih saveznih službi zatraži uvid u dosije koji je Andreas imao u Ministarstvu državne bezbednosti nekadašnje Nemačke Demokratske Republike. Pokušavao sam da je odgovorim. Zar nismo čitali da tamo rade i nekadašnji službenici Štazija¹ kojima se ne može verovati? O nepouzdanosti dokumenata u kojima su rukovodeći oficiri hteli da ostave utisak o svojoj prilježnosti pa su navodili i potkazivače i potkazane da govore o nečemu što niti su rekli niti uradili. O optužbama i sudskim procesima pokrenutim nakon uvida u dosijea koji ničemu nisu vodili osim potresima u relacijama među ljudima? I, pre svega: zar Andreas nije mogao da sam zatraži uvid u svoj dosije, da je to hteo, i zar ona ne treba da poštuje njegovu želju?

Moja pitanja i moje molbe su, međutim, samo povećavale njenu rešenost. Ima nečeg čudnog u toj danas rasprostranjenoj želji ljudi da dokažu da su bili žrtve. Kao da je to neka počasna titula, kao da svedoči o nekom slavnom delu. Kad čovek ništa drugo nije postigao, on bi da bar bude žrtva. Ko je bio žrtva, pretrpeo je zlo te stoga on sam nije činio zlo. Ko je

¹ Ministarstvo za državnu bezbednost NDR ili Štazi (nem. Das Ministerium für Staatssicherheit der DDR, Stasi) bila je glavna tajna obaveštajna služba Nemačke Demokratske Republike (NDR) i ujedno organizacija za progon takozvanih političkih prestupnika.

bio žrtva o koju su se drugi ogrešili, taj mora da je lično nevin. Lena nije baš mnogo postigla u životu. A kad već sama nije mogla da bude žrtva, htela je da bar bude ćerka žrtve. Dobro zvuči kad se kaže: „Moj otac je zbog svojih političkih uverenja bio u zatvoru, i mada je i posle toga mogao da radi kao matematičar, stalno su ga špijunirali.“

Umirivao sam se time što sam smatrao da je nemoguće da dobije uvid u Andreasov dosije. Dosije preminulih u načelu nisu dostupni. Deci preminulih se u izuzetnim slučajevima omogućuje da dobiju uvid, pod uslovom da dokumentovano predoče da im je pomoć tih dokumenata potrebna da bi proučili neki događaj iz vremena NDR-a ili mere koje je sprovodio istočnonemački režim. Neophodno je da pri tom na verodostojan način potkrepe svoje interesovanje za tu oblast. A šta bi Lena mogla da navede?

Andreas je bio matematičar, što sam i ja. Posle podizanja zida pokušao je da prebegne, ali je uhvaćen i osuđen, no posle četiri godine zatvora i godinu dana rada u fabrici postao je član Akademije nauka. Bio je genijalan matematičar, takvog nisu mogli da se liše. Obojica smo šezdesetih godina bili mlade zvezde kibernetike i informatike NDR-a; ono što je Nemačka Demokratska Republika na tom planu istražila i postigla naša je zasluga. Posle pokušaja bekstva Andreas nije mogao da postane direktor novog Instituta za kibernetiku, pa sam to morao ja da prihvatim. Kad je došao u Institut podržavao sam ga na razne načine, a za vodeće pozicije, koje su mu ostale uskraćene, on,

po mom mišljenju, ionako nije bio. Tokom godina u zatvoru i u fabrici povukao se u sebe i utišao, više nije imao vizija ni u planovima ni u njihovim uobličenjima već je samo želeo da se na miru bavi svojim istraživanjima. A ona su bila izvanredna; publikacije objavljene u NDR-u kao rad više autora a na našem Institutu pod njegovim i mojim imenom Institutu su pribavile ugled čak i u inostranstvu.

Koje je to događaje i koje mere istočnonemačkog režima Lena mogla da proučava uz pomoć Andreasovog dosijea? Šta bi trebalo da bude njen opravdan interes za sticanje uvida u taj dosije?

Njen zahtev je, kao što sam i očekivao, odbijen. Ali, nije odustala. Studirala je istoriju i filozofiju, kao mnogi iz njene generacije, i životarila je, takođe kao mnogi iz njene generacije, barem među onima koji potiču sa Istoka, od projekta do projekta – pola radnog vremena na pola godine ovde, četvrt radnog vremena na tri meseca onde – što joj nije odgovaralo. Htela je vlastiti istraživački projekat. Naučnoistorijski projekat o počecima kibernetike i informatike u NDR-u, pomoću koga bi istovremeno dobila pristup dosijeu svog oca. Zajedno s jednim kolegom, netalesovanim matematičarem, ali talentovanim šarlatanom, zatražila je finansijsku pomoć jedne fondacije. Projekat je, u okviru svojih glavnih usmerenja, trebalo da istraži političku funkciju kibernetike i informatike u NDR-u i političke namere njihovih osnivača, što bi se ostvaralo, između ostalog, putem intervju sa preživelim osnivačima, a posebno sa mnom, i uvi-

dom u dosije preminulih. Pre nego što je podnela zahtev fondaciji, Lena me je, kako i pristoji, učtivo upitala da li sme da me pomene u zahtevu i da li bih, ukoliko joj odobre projekat, bio spreman za nekoliko intervjuja s njom.

4

Sklopili smo dogovor. Obećao sam joj da ću saradivati pod uslovom da ona iz poštovanja prema Andreasu odustane od uvida u njegov dosije. Isprva je oklevala ali je konačno pristala. Razgovori sa mnom više su obećavali od Andreasovog dosijea.

Bio sam srećan. Spasao sam Andreasa i moje prijateljstvo. Ništa ga neće narušiti. Ono što sam uradio ostaće to što je i bilo: stvar koja se može razumeti, oprostiti, mali pogrešan potez, kratka stramputica u našem prijateljstvu.

A šta sam pa i uradio! Andreas ne bi na Zapadu bio srećan. Bio je duševan i brižan čovek, vezan za kuću, stvoren za uzdržan život u NDR-u u kome nisu bili važni sjaj i novac nego porodica i prijatelji, stan i dača², odvažna knjiga i nekonvencionalan film, veče u pozorištu ili na koncertu. I Paula! Upoznali su se malo pre no što je pokušao da prebегne i mada tad još nisam video da su stvoreni jedno za drugo, bili su stvoreni. Venčali su se nekoliko nedelja pošto je izašao iz zatvora a njihov brak je bio najprisniji i naj-

² Ruski naziv za sezonsku ili celogodišnju vikendicu, koja se često nalazi izvan gradova..

vedriji od svih koje znam. To venčanje nikad neću zaboraviti. Blistav letnji dan, roditelji zabrinuti zbog naglog stupanja u brak i nesigurne budućnosti, Paulini drugovi i drugarice sa studija, otkačeni mladi ljudi u pantalonama s nitnama i platnenim jaknama, neki i sa malom decom, dvojica Andreasovih kolega iz fabrike, obojica odmereni ljudi u tamnim odelima, njihove žene s bujnom, silno natapiranom plavom kosom, sladak šampanjac *rotkephen* a posle pivo uz rusku salatu i kobasice – sve je bilo na svom mestu, a mi smo bili u miru i slozi sa našim životima i našom zemljom. Ja sam bio kum.

Ne, ne, Andreas na Zapadu ne bio bio srećan, za njega je bilo najbolje rešenje to što bekstvo nije uspeo. Naravno da bi bilo bolje da je od bekstva sam odustao. Pred sudom je rekao da je zapravo bio odustao i da je prekinuo pripreme, ali da nije bio uklonio tragove. No u dnevniku, koji je policija našla, naveliko je pisao o tome koliko čezne da pobegne i o pripremama za bekstvo, dok se prekid priprema nije pominjao, pa mu sud nije poverovao. Pred sudom mu nije pomoglo ni to što je, s obzirom na predstojeće osnivanje instituta kojim je, kako je izgledalo, on trebalo da rukovodi, imao sve razloge da ostane. O tome on zapravo nije ništa znao. Nije trebalo ni ja da znam, i ne bih ni znao da moja devojka nije bila sekretarica predsednika Akademije. Neću da izvrđavam. Bilo bi naravno bolje da je njegovo bekstvo propalo bez mog doprinosa. Da je neko drugi skrenuo policiji pažnju na čamac-amfibiju koji je konstruisao u svojoj garaži

kako bi u njemu prebegao preko Baltičkog mora. To sam učinio anonimno, a Andreasu nisam bio sumnjiv jer sam za amfibiju saznao slučajno, na način na koji su i drugi mogli da saznaju; tokom oluje pregoreo je mehanizam za automatsko zatvaranje vrata garaže pa je garaža pola dana bila otvorena.

Ne znam da li je stvarno hteo da ostane u NDR-u. Kad sam ga to pitao, sve je već bilo prošlo a on je samo slegnuo ramenima. „Čemu sad to.“ Policiju sam uključio jer sam hteo da ga zadržim, zbog njega samog a i zbog toga što nisam hteo da izgubim prijatelja. Posećivao sam ga u zatvoru kad god sam mogao, doveo sam ga na Institut čim sam mogao. Bio je prilično svojeglav a ja sam ga štutio kad bi u Institutu zbog toga došlo do neke čarke. Pa zato mislim, ako sam se o njega i ogrešio, to sam valjda kasnije ispravio.

Ne znam čak da li se pojavljujem u njegovom dosijeu. Kao kolega sasvim sigurno, jer ako je u njegov slučaj bio uključen takozvani nezavisni saradnik, Andreas mu je sigurno pričao i o meni i našim razgovorima. Meni, međutim, nikad nije dato na znanje da je otkriveno da sam ja anonimni dostavljač. Zbog toga možda nije ni trebalo da se bojim Leninog uvida u dosije. Još da pri mom proglašenju za direktora Instituta partijski sekretar nije istakao moju pouzdanost u klasnoj borbi, dokazanu na ubedljiv način.

Lenin projekat je odobren pa je počela s intervjuima. Pričao sam joj o počecima kibernetike i informatike u NDR-u s više radosti nego što sam očekivao da ću. Posle Preokreta moj Institut je ugašen, a meni se činilo da se njegovim gašenjem obezvredio i moj život posvećen napredovanju DDR-a na planu elektronike. Tokom razgovora sa Lenom mi je, međutim, postalo jasno koliko smo postigli vrlo skromnim sredstvima i uprkos otporima proisteklim iz skučenih vidika. Mogao sam da budem ponosan na svoj rad.

S gašenjem Istituta i ja sam izgubio posao. Andreas i ostale kolege su prešli u druge državne institute a potom su poslani u prevremenu penziju. Za mene se, s obzirom na poziciju koju sam imao, smatralo da sam bio posebno povezan sa sistemom, što me je diskvalifikovalo za rad u državnom institutu. Zato sam postao samostalan stručni savetnik, u tome sam bio uspešan i danas u penziji mogu sebi da priuštim ono što penziju čini prijatnom. Uključio bih ja rado i Andreasa u to, ali brutalna kapitalistička konkurencija nije bila za njega.

Naše najbolje vreme bile su šezdesete godine. Kratka nada da će nakon izgradnje zida biti više slobode, više otvorenosti na planu kulture, više spremnosti za naučne i tehničke novine. Nedavno sam pročitao jednu knjigu o Silikonskoj dolini i shvatio da je nešto od tamošnjeg prevratničkog raspoloženja postojalo i kod nas. Mislili smo da možemo da u planiranju

budemo tako revolucionarni da socijalizam pretekne kapitalizam. A da ga ne sustigne – Ulbrihtova krilatica o preticanju bez sustizanja, kojoj se sad smeju, nama nije izgledala čudna nego proročka.

Morao sam mnogo da radim na planiranju i organizaciji, savlađivanju tehničke zaostalosti i finansijske oskudice, obezbeđivanju kadra. Lično sam okupio prvu generaciju saradnika, dovodeći ljude iz cele zemlje, iz škola, sa fakulteta, preduzeća, a ako je neko od njih bio u vojsci ili kao vojnik angažovan na izgradnji, ne bih odustajao sve dok nam ga ne bi dodelili. Andreas i ja smo imali naš zajednički projekat koji se bavio analizom hemijskih jedinjenja, što su kompjuteri isprva samo podržavali a kasnije i sami izvodili – tom projektu posvetili smo silne dane i noći. Dok se nije umešao partijski sekretar. Treba da učimo od sovjetske kibernetike i informatike. Treba da se manemo buržoaskog igranja s veštačkom inteligencijom. Treba da istražujemo u saradnji sa industrijom, i za industriju.

Naš projekat nastavili smo tajno i sedamdesetih godina iz američkih publikacija saznali da su se i Amerikanci bavili sličnim projektima i da nisu bili bolji od nas. Imali su jedino veće budžete i veće računare, ali je to bilo dovoljno da nas na kraju ostave daleko za sobom, beznadežno.

Još pamtim kako smo Andreas i ja, pošteno se nakresavši, sahranili naš projekat. Bio je četvrtak, posle Božića, Sovjetski Savez je umarširao u Avganistan, vreme je bilo blago, mi smo ručali u *Palati Republike*

pa smo, uz flašu rakije, sedeli na klupi u parku *Mon bižu* dok se nije pojavila patrola i poslala nas kući. Bili smo ponosni, besni, cinični, obeshrabreni, potištenji, tužni i – veoma bliski. Koliko god da se snova raspršilo, koliko god da je budućnost kibernetike i informatike bila neizvesna i teška, koliko god da je stešnjen i oskudan bio život u našoj zemlji – imali smo jedan drugog.

6

Razgovori s Lenom vođeni su u mojoj kući. Dolazila bi u pola pet pa smo razgovarali do pola osam. Bila je jesen, i od razgovora do razgovara sve se ranije smrkavalo. Na kraju bismo zajedno večerali, nekad bih ja nešto skuvao, nekad bismo otišli u neki restoran u okolini. Ništa nisam uskratio Leni, nijednu informaciju, ni pomoć pri nalaženju nekadašnjih saradnika Instituta, ni večeru. Imao sam poverenje u nju.

Sve dok... „Moram nešto da ti kažem – obećaj da se nećeš ljutiti na mene!“

Sedeli smo uz kafu i *kalvados*³, oboje lepo raspoloženi, pa kako nisam mogao da zamislim ništa loše, klimnuo sam glavom.

Uspravila se na stolici, pogledala me izazivački i jezikom prešla preko usana. Lena nije lepa žena. A mogla je da bude da se vrlo rano prema svetu nije postavila s otporom i podozrenjem pa joj se oko usta

² Kalvados – čuvena francuska rakija od jabuka, poznata još od 8. veka